

## FERDYDURKE

Yvonna, to ještě nebylo ono, Dominiku... To nebylo to, co jsem potřeboval. Jen jsem chtěl získat čas. Bylo mi skoro třicet.

*„A moje situace na evropském kontinentu se stávala každým dnem nepříjemnější a nejasnější.“*

Co dělat?

Jak jsem měl spojit své psaní se svou skutečností?

Je to skoro stejná otázka, jakou si kladu dnes, na sklonku života, během těch našich hovorů... Věčný návrat! Podívejme se však blíže na dílo, které před třiceti lety z této otázky vzniklo: na román či spíše pamflet Ferdydurke.

*Obrana osobnosti.* Věděl jsem, co mám napsat. Bránit sebe sama! Vnutit se lidem! Bojovat o sebe. To nové dílo mi mělo sloužit, mně osobně. A to mělo být zárukou, že tkví ve skutečnosti. Neboť ta obecná, objektivní skutečnost (říkal jsem si), to není žádná skutečnost. Opravdová skutečnost, to je ta vlastní, ta soukromá.

Nesmím napsat „rajská polévka je dobrá polévka“. Jaké usurpátorství! Ale mám právo říci „ta rajska polévka mi chutná“. Takhle se má správně mluvit! Tomu říkám styl!

Nechť se dílo stane mnou!

*Nezralost.* Vždycky s dojetím objevuji tvrdošijnou přítomnost logiky ve svém bytí.

Vy už to víte: skládal jsem se ze tří (nejméně tří) bytostí, z nichž jedna byla zemansko-šlechtická, naivní, nešikovná, hošánkovská. Bylo to právě mé vesnické já, které ze strachu dalo v poslední chvíli mému souboru povídek neohrabaný název *Zápisník z doby dozrávání*.

A tisk radostně zvolal: Koukejte! Nezralý!

Když jsem začínal psát *Ferdydurke*, navázal jsem na tuto výtku. Udělal jsem z nezralosti – jak kompromitující a nepříjemné slovo! – svého *cheval de bataille*.

Nebýt první knihy, asi bych se nikdy nestal pěvcem nezralosti. Ani pěvcem formy, alespoň pokud jde o její souvislost s nezralostí.

Náhoda? Ani ne. Ten název nebyl náhodný. Nebyla náhoda, že mé já, nešikovné a kompromitující, dohnalo v poslední chvíli můj efektní svazček a vypálilo do něj své znamení. Tak byl můj svazček „obohacen“ a „prohlouben“... právě oním „já“, které mělo zůstat skryto.

*Ferdydurke* mě nechce bránit. Ano, budu se bránit! Vyměju se posměváčkům! Já, nezralý? Pečeť nezralosti mi vtiskuje jedině vaše hloupost! Profesor Pimko ke mně chodí údajně na návštěvu, blábolí o tom či onom, a nakonec mě začíná zkoušet! Dělá ze mě studenta! Dává mi špatnou známku! A nakonec mi nasazuje dětskou zadničku, mně, třicetiletému! A vítězně mě posílá do školy!

Dobře si vzpomínám, že na prvních stranách *Ferdydurke* nesahaly mé ambice dál než k vtípné satíře, která by mě vynesla nad nepřátele.

Ale zakrátko se mi dílo roztančilo tak prudce, tak mě začalo strhávat k bláznivé grotesce, že jsem musel celý začátek předělat a vtisknout mu stejné groteskní vyznění. A cítil jsem, že se mi *Ferdydurke* vymyká z rukou, že mi nechce sloužit, že začíná žít svým vlastním životem, řídit se vlastními zákonitostmi, a místo aby zasáhla mé nepřátele, vede mě k něčemu jinému.

Víte, Dominiku, můžu s potěšením říct svým majestátním kolegům spisovatelům, kteří píší pro Lidstvo a ve jménu Lidstva, že jsem nenapsal ani jediné slovo z jiného důvodu než sobeckého. Jenže dílo mě vždycky zradilo a odtrhlo se ode mne.

Stejně tomu bylo s *Ferdydurke*.

Ale... co se to stalo?

Pokusme se říci co nejjednodušeji, proč mě dílo, započaté z osobní podrážděnosti, dovedlo k věci tak univerzální, jako je drama lidské formy, jako je bolestné zmáhání člověka s jeho vlastní formou (což znamená: s jeho způsobem existence, cítění, myšlení, řeči, jednání, s jeho kulturou, ideami, ideologií, hesly, vírou... se vším, čím se člověk projevuje navenek).

Ano, *Ferdydurke* měla být obranou mé osobnosti. Ale kterou z těch mých mnoha osobností jsem měl bránit?

Znovu připomínám: „*A moje situace na evropském kontinentu se stávala každým dnem nepříjemnější a nejasnější.*“

Už jsem říkal, Dominiku, že jsem byl slepencem různých světů, ani kočka, ani pes. Byl jsem neurčitý. Ale jen ten, kdo by za mnou šel krok za krokem a pozoroval mě při všech mých střetech s lidmi, by si

mohl uvědomit, s jakým chameleonem má co dělat. Záleželo na místě, osobách, okolnostech, jestli jsem byl moudrý, hloupý, prostinký, rafinovaný, mlčenlivý, upovídaný, podřadný, nadřazený, povrchní nebo hluboký, jestli jsem byl brilantní, přihloupý, důležitý, žádňý, stydlivý, nestoudný, smělý nebo nesmělý, cynický nebo šlechetný... Čím jsem nebyl? Byl jsem vším!

Jaká nezkušenost! Jako příklad uvedu raději několik chyb, kterých jsem se v té době dopustil.

Prosím, taková maličkost. Když od vyjití mého svažečku povídek uplynulo pár měsíců, sestavil jsem lichotivé citáty z tisku a rozdal jsem je známým. Jmenovalo se to „Tisk o Zápisníku do dne...“ (datum). Ono „do dne“ je prostě dojemné! Do takových dětinskostí upadal skoro třicetiletý autor avantgardní, ostré knihy, která nebyla ani trochu dětinská... takovými nesmysly jsem se vydával na pospas právě těm kritikům, s nimiž jsem chtěl zápasit o svou zralost.

Zemřel mi otec. Když jsem psal komusi poděkování za zaslanoú kondolenci, udělal jsem na listovním papíru inkoustovou kaňku. Odeslal jsem dopis s kaňkou... jako že v takovou tragickou chvíli nemají takové věci význam.

Červenám se za to dodnes. Záměrně vyjmenovávám jen takové maličké hlouposti. Jaká je v nich však síla, když se červenám ještě po třiceti letech!

Jak mohl někdo takový chtít psát satiru či kritiky, jak se mohl cítit nadřazený a sebejistý, jak mohl chtít bojovat s nepřáteli?

Jděme dál. Kdyby se byl ten špeh, který šel se mnou krok za krokem, pustil za mnou do temných zákoutí

na konci dalekých ulic, užasl by ještě víc... a možná by se i začervenál... Na prahu třicítky jsem za sebou neměl ani jedinou normální lásku. Z neznámých důvodů jsem lásku nechtěl a dokonce jsem ji nenáviděl, moje erotika byla tragická, tělesná, vždy naslepo hledající něco drahocenného, o čem jsem věděl, že se může nacházet jen v nejnižších rajonech života, erotický pud byl pro mě vždycky silou táhnoucí mě dolů. Na své nejvyšší úrovni mohl dosáhnout formy lehkomyšlné, kamarádké, zábavné milostné hry, a na nejnižší... Dost, nemluvme o přepychu té bídy, o její svatosti. Kdyby mě tedy ten špeh, který šel za mnou, přistihl v určitých situacích, spatřil by možná někoho zcela netušeného, obdařeného překvapivou snadností, s očima, rukama docela jinými, poněkud zločineckými, a možná svévolnými, odzbrojujícími... *Sapienti sat.*

Mohl bych dodat ještě sto, dvě stě způsobů své existence... z nichž každý sledoval svou vlastní cestu.

Jaké literární výpovědi jsem byl schopen? Jak o sebe bojovat v těchto podmínkách?

Francouz, Angličan takové disonance neprožívají, aspoň ne do té míry. Ať si je Francouz nebo Angličan jakkoli vnitřně rozervaný, ihned nachází útočiště v určité národní formě, anglické, francouzské, odvěků vypracované, hotové.

Já jsem byl Polák.

Ty odstavce mého Deníku, které se týkají polskosti, četl západní čtenář velmi povrchně. Dokonce mi říkali: radši byste to měl škrtnout, nás to přece nezajímá! Je

už na čase, aby se synové vyšších kultur přestali vytahovat. Nahraďte slovo „Polsko“ slovem Argentina, Kanada, Rumunsko atd. a mé úvahy (a moje utrpení) se vám rozšíří na velkou část světa, na všechny druhotné a druhořadé evropské kultury. Podívejte se ještě lépe a uvidíte, že to jsou otravné záležitosti, které neušetří ani vás.

Byl jsem Polák. Byl jsem v Polsku. Co je Polsko? Země mezi Východem a Západem, kde Evropa už skoro končí, přechodná země, kde se Východ a Západ vzájemně oslabují. A tudíž země oslabené formy... Polsko nikdy doopravdy nezoral žádný velký proces evropské kultury, ani renesance, ani náboženské války, ani Francouzská revoluce, ani průmyslová revoluce, sem dolétaly jen tlumené ozvěny. A soudobou ruskou revoluci Polsko také neprožívalo, pronikly do něj jen její následky (z donucení). Katolicismus? Země je sice na orbitě Říma, ale polský katolicismus je pasivní, spočívá v přísném dodržování katechismu, nikdy nebyl tvůrčí spolupráci s církví.

V oné rovině otevřené všem větrům se tedy odedávna konala velká Kompromitace Formy a její Degradace. Rozmazávalo se to, rozplizlo... Zde byla kultura rovinná, vesnická, bez velkoměst, silného měšťanstva, kde se život soustřeďuje, komplikuje, vrší, nabírá rozmach, tisíce mezilidských vztahů mu dodává elán. Bývala to kultura šlechticko-selská, farářská, šlechtic seděl na statku a popoháněl nevolníky, farář jim dával rozhřešení. Zdrojem pro zbožnění polskosti byl pocit bezformí, který Poláky sužoval, ale současně je naplňoval jakousi podivnou svobodou.

Prosím, abyste pochopil obtížnost mé situace ve srovnání s umělci ze Západu. Kdybych se narodil jako Francouz nebo Angličan, dovedl bych se chovat lépe.

Jak jsem se v zápase o svou osobnost mohl opírat o svou národní kulturu? Ta polská forma, sarmatský styl sice existovaly, to ano, dokonce dost výrazně... ale bylo to příliš chatrné a tkvěl v tom rozkladný prvek slabosti. Kde byla originální polská myšlenka, polská intelektuální a duchovní účast na formování Evropy? Literatura už byla sto padesát let ucpaná tragédií ztráty nezávislosti a omezovala se jen na lokální nešťastné události. Největší postavou této literatury je Mickiewicz. Jak jsem se mohl opřít o Mickiewicze, sice úžasného básníka, ale člověka s koncepcemi a obzory zbožného dítěte, které zabloudilo ve špatném mysticismu? S takovouhle oporou jsem měl bojovat o sebe sama? Stačí srovnat Mickiewicze s Goethem, abychom pochopili šílenství takového záměru.

Polští spisovatelé mé generace si mohli vybrat ze dvou cest. Mohli se omezit na polský terén, ale pak by byli odsouzeni k podřadnosti. Nebo mohli aspirovat na evropskost, ale i v tom případě by byli odsouzeni k podřadnosti, protože by to byla evropskost z druhé ruky, která by se pouze snažila Evropě vyrovnat a opakovat ji.

Zeptáte se možná: proč nehledat oporu ve velkých směrech doby, jež jsou také otčinami svého druhu? Ne-li v katolicismu, pak v komunismu nebo fašismu?

Katolicismus? Já, nevěřící?

Komunismus nebo fašismus? Já, nevěřící?

Ne, ani trochu jsem se necítil povolán stát se mnichem, který věří, bojí se nevěřit, nepřipouští si pochybnosti, utvrzuje se ve víře. Teorie? Ideje? Odjakživa jsem věděl, že to jsou síta, jimiž protéká život. A role pokrokového intelektuála, „angažovaného“ a poučujícího lidstvo, jakou cestou se má ubírat, mi připadala příliš nevkusná a frivolní. Chci s vámi mluvit o svém životě způsobem co možná nejprostším, i zde tedy uvedu jen ten nejméně složitý ze svých argumentů. Říkal jsem si: kde je diplom, který by mě zplnomocňoval vést lidstvo? Co když jsem jen hlupák, který působí zmatek a ztěžuje jiným lidem pozitivní práci? Copak se dějiny nehemží ušlechtilými dušemi, jejichž neposkrvněná šlechtnost nadělala příšerné zmatky a stala se popudem k nekonečným rvačkám? A tak si radši zametej vlastní dvoreček a nestrkej nos na cizí. Pro mne byla zásada mluvit jen vlastním jménem nejen elementární podmínkou dobrého stylu, ale také výrazem mé morálky a mého smyslu pro odpovědnost. (A jak tomu vždycky bývá, bylo to pochopeno obráceně a mé morální skrupule byly považovány za suchopárnost, sobectví a pýchu.)

A pak... já, Polák, mám věřit teoriím? No to je groteskní! Na polském nebi, na tom nebi vadnoucí, končící Evropy je příliš zřetelně vidět, jak se útržky papíru přilétající ze Západu snášejí níž a níž a dopadají do bláta, do písku, aby je mohli praktickým způsobem použít chlapi pasoucí krávy... Ale ta teorie, která se vznáší vysoko, je také směšná, slepá, podlá, krvavá, nesmyslná, delikátní myšlenky jsou těhotné horami mrtvol. Co chcete,

každý vidí svět ze svého místa. Ne nadarmo jsem se narodil v nížině, která dělí Evropu od zbytku světa.

Komunismus, fašismus, církev, jakákoli víra? Ne.

Byl jsem úplně sám, bez jakéhokoli zázemí a ještě k tomu vnitřně rozervaný, a nevěděl jsem, co mám dělat. Jedním jsem si byl jist: že můj gordický uzel musí rozetnout ostrý, radikální řez. Tato myšlenka na nějaké krajní řešení, jež je mi souzeno, ve mně bloudila téměř od dětství. A dokonce se pojila s určitým optimismem, aspoň v tom, co se týká literatury. Neboť já, ač neopeřený - a tím jsem si byl jist -, mám právo na hlas, jako všechno, co představuje fakt, co existuje. Měl jsem to, co má každý a čemu se říká výmluvnost faktu.

Co dělat?

Kupředu, řekl jsem si. Musím ten faktický stav uznat, musím se přiznat ke skutečnosti, vyjádřit ji.

Pokud jsem jako člověk, jako Polák a jako umělec byl odsouzen k nedokonalosti, pak nemá smysl se přetvařovat a předstírat před sebou samým i před světem, že je všechno v nejlepším pořádku. Naopak, bylo by poctivé, důstojné, rozumné a především životné skoncovat s mystifikací jednou provždy.

Začněme Polskem. Bylo by třeba skoncovat s Polskem, postavit se proti Polsku. Polsko je pro Poláky - stejně jako Francie pro Francouze - pokladem hodným nejvyšší oběti. Bylo tedy absolutně nezbytné konstatovat, že Polsko, útvar mezi Východem a Západem, vystavené v důsledku zeměpisné polohy a dějinného vývoje nedokonalosti a podřadnosti, musí být překoná-

no, protože není s to Polákům zajistit jakoukoli plnou hodnotu. Není správné, aby Polák obětoval svůj osobní vývoj, své človecenství ve prospěch Polska. Polák formovaný Polskem, svým prostředím, svou tradicí musel být nutně horší člověk než lidé ze Západu. Dalo by se konečně pochopit, že Francouz zbožňuje Francii, Angličan Anglii, neboť mu v mnohém poskytují cenou převahu. Ale být člověk znamená víc než být Francouz, a také Evropa znamená víc než Anglie nebo Francie. A tak pro lidi umístěné do zemí horších, slabších, jako je Polsko, Argentina nebo Bulharsko, pro lidi citově na nich závislé, jim podrobené, jimi uhnětené bylo skutečně otázkou života a smrti odtrhnout se od nich, získat odstup... Ne, tady nestačí nějaké „konstruktivní“ kritiky vad a nedostatků vlastního národa, pronášené vlasteneckým tónem k zdokonalení vlastního národa. Taková kritika je národem podmíněna. Odtrhnout se! Získat odstup! Spisovatel, umělec, kdokoli, komu záleží na duchovním vývoji, se musí cítit jako člověk žijící v Polsku, v Argentině, a musí Polsko či Argentinu považovat za překážku, za něco nepřátelského. Jedině to mu může zaručit naprostou svobodu. Lidmi opravdu duchovně svobodnými - a pokud jde o Evropu, evropskými - se stanou ti, pro něž bude vlast spíše překážkou než použitelným trumfem.

Sděluji vám své tehdejší názory, které jsem později v jistém smyslu doplnil.

Chtěl jsem být, Dominiku, jako ti mládenci, kteří se objevují na venkovských nádražích s rancem v ruce, připraveni na cestu, a když se vlak blíží, říkají: ano,

musím se odtrhnout od rodného města, je pro mě příliš malé, sbohem, město, možná že se někdy vrátím, ale jen tehdy, když mě širý svět porodí podruhé.

„Od této chvíle nechci být Polák. Budu úplně sám!“

„Sám? Ale samota tě vydá na pospas tvým vlastním trampotám!“

„V tom případě mi dej nůž! Musím provést radikální řez! Musím se odříznout sám od sebe!“

Domnívám se, že Nietzsche by popsal mé dilema asi takovými slovy. Přistoupil jsem k operaci. Řezným nožem byla tato myšlenka: uznej, pochop, že nejsi sám sebou, člověk nikdy není sám sebou, nikdy, s nikým, v žádné situaci. Být člověk znamená být nepřírozený.

Prostě, že? Tak dost. Potíž spočívala v tom, že nestačilo to uznat, pochopit, ale že bylo nutno to prožít a vžít se do toho.

Na pomoc mi přišly dějiny. V oné předválečné době se s lidmi začalo dít něco podivného. Válku bylo možno pojímat jako konflikt forem. Viděl jsem - a nevěřil jsem vlastním očím -, jak Evropa chystající se na válku - zejména Evropa střední a východní - vstupuje do období démonické formální mobilizace. Nacisté a komunisté si vyrobili hrozivou, fanatickou tvář, výroba víry, nadšení, ideálů se rovnala výrobě děl a bomb. Slepá poslušnost a slepá víra byly povinné nejen v kasárnách. Lidé se nepřírozeně uváděli do nepřírodných stavů a všechno - především skutečnost sama - mělo být obětováno pro získání síly. Co to bylo? Do očí bijící hloupost, cynická faleš, šílené přejinačování

té nejzřejmější zřejmosti, atmosféra zlého snu... Monstrózní děs. Ta předválečná léta byla možná hanebnější než válka sama.

V tom napětí Formy jsem se dusil, a proto jsem se v zoufalství vrhl k novému vnímání člověka, to jediné mi dovolovalo uchovat si trochu naděje. Kde jsem to byl? Byl jsem spolu s lidstvem v nejtemnější noci. Starý Bůh umíral. Kánony, zákony, obyčeje, které byly vymoženostmi lidstva, se ocitly ve vzduchoprázdnu, bez jakékoli autority. Osvobozený, volný člověk bez Boha začal vytvářet sám sebe prostřednictvím jiných lidí... Forma, právě ona a nic jiného, byla základem těchto křečí. Moderního člověka charakterizoval nový poměr k Formě, oč snáze ji pro sebe vytvářel a byl jí vytvářen!

Moje představitost mi ukazovala lidi budoucnosti, kteří se vědomě budou navzájem utvářet: člověk nesmělý si zvolí takový vztah k osobám, jež ho obklopují, že se změní v člověka drzého. A prostopášník, který bude dovedně manévrovat sám sebou i jinými lidmi, vyprodukuje značnou dávku askeze.

Spojil jsem ono všelidské panorama se svými osobními zkušenostmi a dostalo se mi určitého uspokojení: chameleonem jsem nebyl jen já, byli jím všichni. Právě to byla nejnovější lidská kondice, kterou bylo nutno si co nejrychleji uvědomit.

Od té chvíle jsem se stal „básníkem Formy“.

Odřízl jsem se od sebe sama.

Skutečnost jsem objevil v neskutečnosti, k níž je člověk odsouzen.

A Ferdydurke (místo aby sloužila jen mně) se stala groteskní poemou o lidských mukách – to jsou slova Schulzova – na Prokrustově loži Formy.

**D. R.: Vy zjednodušujete. Už proto, že představujete onen myšlenkový proces jako něco určitého, co předcházelo napsání Ferdydurke.**

W. G.: Po pravdě řečeno – umělec vlastně nemyslí, pokud myšlením chápeme elaboraci řetězce pojmů. Myšlenka se mu rodí ve styku s látkou, kterou vytváří, jako něco pomocného, jako požadavek právě vytvářené látky, požadavek rodícího se tvaru: jde o to, aby se dílo zdařilo, aby bylo životaschopné, nejde o pravdu. Mé myšlenky se utvářely spolu s dílem, jako by se každý den tvrdošijně vžíraly do jeho světa, který se mi pomalu odhaloval.

**D. R.: Není to právě ten důvod, že umělcova „myšlenka“, ač leckdy ve srovnání s myšlenkou myslitele pokulhává, bývá brána vážně?**

W. G.: Umělcova myšlenka není suchou dedukcí v abstrakci, vzniká vůlí oživit, vytvořit něco živého... a skutečného... a proto více tkví v životě.

Budu citovat několik stránek z jedné kapitoly z Ferdydurke, která je jakýmsi komentářem k ději románu.

*Obrat. Mám předtuchu (ale nevím, zda už to mé rty mohou přiznat), že brzy nastane doba Všeobecného obratu. Syn země pochopí,*

*že se nevyjadřuje v souladu se svou nejhlubší přirozeností, nýbrž pouze a výhradně umělou formou bolestně vnucenou zvenčí, a to buď lidmi, nebo okolnostmi. Začne se tudíž své formy bát a stydět se za ni, ač ji až dosud uctíval a byl na ni pyšný. Brzy se začneme našich osob a osobností bát, protože nám bude jasné, že nejsou tak docela naše. A místo abychom začali rvát: „Já tomu věřím – já to cítím – takový jsem – musím to hájit,“ řekneme pokorně: „Cosi ve mně věří – cosi ve mně cítí – cosi ve mně řeklo, udělalo, pomyslelo.“ Prorok pohrdne svým zpěvem. Vůdce se zachvěje před vydáním rozkazu. Kněz se lekne oltáře a matka bude synovi vštěpovat nejen zásady, ale i umění, jak je obcházet, aby ho nezadusily.*

A ještě toto:

*Bude zapotřebí velkých objevů – mohutných ran měkkou lidskou rukou do ocelového pancíře Formy – neslýchané mazanosti, naprostoto čestného myšlení a nesmírného vypětí inteligence – aby člověk unikl své prkennosti a dokázal v sobě uvést do souladu formu i bezformu, právo i anarchii, vyzrálou i věčnou svatou nezralost.*

A ještě toto:

*Snažte se překonat formu, osvobodit se od formy.*

**D. R.: Ferdydurke vyšla koncem roku 1937. Jak jste se před lidmi cítil?**

W. G.: V tomto osobním svěřování je taková otázka na místě. Cítil jsem se daleko lépe, ta kniha mě jaksi postavila tvář v tvář životu.

Cítil jsem se lépe, ale nikdy jsem se necítil hůř. Byl jsem zlomený, smutný, vyčerpaný. Strávil jsem několik měsíců v Tatrách, pak jsem odjel do Říma. Zrození knihy nikdy není příjemné, ale tenhle porod byl v mém případě ze všech nejhorší. Také se mě zmocňoval docela obyčejný strach, protože Ferdydurke byla pořádná provokace (na to jsem zapomněl, když jsem ji psal), a nacionalistický tisk na mě brutálně zaútočil jako na koruptora, což mohlo skončit tím, že by mě zbilá nějaká fašistická banda. Už ve škole jsem si mnoho vytrpěl proto, že i když jsem byl plachý, nesnesitelně jsem provokoval.

Ale vážně. Těžké chvíle onoho „no a co má být? Nic, nic, nic“, které přicházely po každé knize. Jenže nikdy s takovou silou. Ale za pobytu v Římě, kde jsem neznal žádného italského spisovatele a s nikým jsem se blíž nestýkal, jen jsem si chodil po ulicích, ale do muzeí ani do kostelů jsem nenahlížel, se mi přihodilo něco typického, co bylo důkazem, že Ferdydurke přece jen nebyla napsána nadarmo. Vypadalo to asi takto:

Na náměstí před kostelem svatého Petra jsem potkal malíře, jednoho z těch, kteří jezdí do Říma studovat, Poláka z Litvy. Malíř se mě zeptal: „Už jste si prohlédl kostel?“ Odpověděl jsem: „Ne, kostely jsou uvnitř všechny stejné.“

„Myslíte?“

Byl ironický. Věděl jsem proč. Pro umělce nebo literáta z oblasti Degradované Formy, z evropského pomezí, se cesta do Paříže, Říma nebo Londýna stává nemalým osobním problémem. Jak se zachovat? Jaký



být? Klidná ústa a diskrétnost? Chladná zdvořilost? Obdiv? Pokora? Neskrývaný polobarbarský výsměch? Důvěrnost? Cynismus? Nucená „přirozenost“? Všechny tyto taktiky mají jednu vadu, jsou výrazem sžíravého komplexu méněcennosti. Tento komplex je bohužel nevyhléditelný, prostě proto, že to není komplex, ale skutečnost... skutečnost chudých příbuzných.

Někdo naivní by mohl říci, že stačí zapomenout na sebe a zcela se oddat kontemplaci nad uměleckými díly. Nesmysl. Na sebe zapomenout nelze.

Věděl jsem, jak mám chápat jeho ironické „myslíte?“. Mělo to znamenat „aha, tak ty sis zvolil nonšalanci a pohrdání“.

Odpověděl jsem, že si to skutečně myslím a že se mi navíc nechce v kostele smekat klobouk.

„Tak jděte do baziliky v klobouku.“

Na to jsem odpověděl: „Dobrý nápad, půjdu tam v klobouku.“

Pokračování dialogu není důležité. Naproti tomu bylo velmi důležité, že jsem při těch slovech vůbec neměl hloupý pocit! Ta fráze, která pro něho musela být komedianstvím, pózou, křečovitou snahou, jak si „zachovat dekorum“, zněla mým uším přirozeně, upřímně a svobodně... a cítil jsem se při těchto slovech Evropanem, tím nejsvobodnějším, jaký se kdy procházel před důstojným chrámem. Cítil jsem se tam jako doma! Proč? Díky Ferdydurke jsem měl zajištěnou roli v Evropě. Jakou? To je jasné. Bylo na mně říci bazilice, madonám a římskému fóru, freskám a knihovnám: jste kostýmem člověka, ničím víc. No vidíte, po Ferdy-

durke jsem měl právo vstoupit do kostela v klobouku a nebyla by to hloupost, nýbrž uvědomělý čin, který nemá nic společného s komunismem ani s nacismem, ani s jakýmkoli dadaismem či surrealismem. Měl jsem k tomu vlastní důvod. A od té doby mě už po celý život, během těch třiceti let v argentinských pampách či kdekoli jinde, neopouštěla jistota, že jsem Evropan a že jsem možná víc Evropanem než Evropané římské a pařížské. Tlouklo ve mně přesvědčení, že revize evropské formy může být provedena pouze z mimoevropských pozic, odtamtud, kde je tato forma volnější a méně dokonalá. Utajená jistota, že nedokonalost je nadřazená dokonalosti (protože je více tvůrčí), byla jednou z principiálních intuicí Ferdydurke.

Jaká volnost! Jaké zadostiučinění tykat si s madonami, přistupovat k veledílům bez úcty, mít celý Řím u nohou – jako cosi příliš těsného ve své majestátnosti! A všechny rozdílné tendence mé duše, zejména moje obliba „podřazenosti“ a moje šlechticko-vesnická nedůvěra k umění a mé tajné spolčení s bezformím podporovaly toto mé dobovatelské kacírství. Později, když byla Ferdydurke přeložena do cizích jazyků, jsem se přesvědčil, jak strašný byl její nedostatek úcty pro určité kulturní Němce nebo hlubokomyslné Francouze, a tedy jiné představitele západní zralosti. S výkřikem „blbost!“ házeli knihu do koše. Ta četba může být absolutně nestravitelná pro lidi, kteří připisují určitou váhu vlastní osobě, svému přesvědčení a svým vědomostem, pro „věřícího“ malíře, „věřícího“ vědce nebo „věřícího“ ideologa. Západní čtenáři Ferdydurke se

dělí na: a) lehkomyšlné, kteří se bezstarostně baví, b) vážné, c) vážné-urazené.

Z Říma jsem se vracel do Varšavy přes Benátky a Vídeň. Kdybych psal román, pak bych místo toho, abych své vzpomínky vyprávěl, vylíčil svůj návrat takto: jedu, vítězně se vracím, abych Polákům sdělil, slyšte, přináším vítězství, zvítězil jsem nad Římem a Evropou! A každý z vás udělá totéž, když si přečte Ferdydurke a trochu uvolní svou polskost!

Ale bum! Ve Vídni vjel můj vlak mezi davy, do manifestace s pochodněmi... Přišel Hitler! Anschluss! Ve Varšavě rozčilení, davy, horečka, zarputilost, vojenská pohotovost... Zase se tedy Polák musel do sebe uzavřít jako do pevnosti, uvěřit v sebe a sebe milovat! Ze všech zemí sem dolétala zděšená rozrušenost ohrožených národů. Mobilizace! Čím bylo moje římské, triumfální uvolnění tváří v tvář tomuto novému děsivému ztuhnutí? Nebyl jsem v rozporu se svým časem?

Rozhodně jsem však pochopil, že Ferdydurke byla odsouzena k prohře a já s ní.

Teprve o deset let později, po všeobecné porážce, na troskách a pohořelých rozbité Formy, jsme já i Ferdydurke začali projevovat slabé známky života.

Brunova přednáška. - Asi jsem se příliš rozpovídal na námět Východ - Západ, Polák - Evropa. To proto, Dominiku, že náš dialog je určen především pro západního čtenáře. A právě proto věnuje můj západní čtenář jistě největší pozornost mému „komplexu méněcennosti“ vůči Západu. Ale ne! Neusnadňujte si

úkol, pánové! Opakuji: tady nejde o komplexy, ale o něco důležitějšího, o skutečnou podrázenost a skutečnou nadřazenost.

Je na čase se zmínit, že ono vybití, jímž pro mě byla Ferdydurke, se neomezovalo pouze na tyto záležitosti. Tam kypěl jiný obsah, obtížnější a důvěrnější.

Přibližně v tu dobu, kdy jsem se chystal vstoupit v klobouku do baziliky, přijel můj významný přítel Bruno Schulz (ve Francii málo známý) z východní Haliče do Varšavy, aby ve Svazu spisovatelů přednesl přednášku o Ferdydurke. Přednášku, která vyvolala protest přítomných koryfejí Zralé polské literatury, což dokazovalo, že můj pamflet dokáže vyvolat bouři i ve sklence vody. V této své přednášce přednesl Schulz jednu z nejhlubších analýz Ferdydurke, což si zasluhuje pozornost o to větší, že k tomu došlo v dávných, předpotopních časech.

Bruno mluvil mimo jiné o „zóně subkultury“ v mém románu, o jeho „garnituře druhořadých forem“.

#### D. R.: Co to znamená?

W. G.: Je řeč o tom, že ve Ferdydurke se objevuje jistý nižší svět, stydlivý, který lze těžko přiznat a formulovat, jenž však není světem instinktu a podvědomí ve Freudově smyslu slova, nýbrž vznikl v důsledku tohoto procesu: ve svých vztazích s lidmi se snažíme být co nejkulturnější, na vysoké úrovni a zralí, proto užíváme zralého jazyka a říkáme například Krása, Dobro, Pravda. Ale v naší důvěrné, soukromé skutečnosti se cítíme

nedostateční, nezralí, a tak v nás ty hrdé ideály degradují a my si vytváříme soukromou mytologii, která bude sice v zásadě také kulturou, ale kulturou chatrnější, horší, staženou dolů k úrovni té naší nedokonalosti. Tento svět – řekl Bruno – je stvořen z odpadků našeho oficiálního banketu. Jako kdybychom byli současně u stolu i pod stolem.

Například: ideál ženské krásy ve Ferdydurke, její Venuše, to je „moderní studentka“ fascinující svými lýtky, a dalším bohem této podřadné mytologie se stává „čeledín“, se kterým se Štikas chce „bra...třit“ (ne „bratřit“, ale „bra...třit“, to je daleko horší). Ve Ferdydurke je plno takových nezralých ideálů, mýtů horší kategorie, druhořadé krásy, laciných půvabů, pochybných kouzel...

Schulz zdůrazňoval, že se tento svět nerodí jen díky osvobození instinktu, ale – a to především – v důsledku degradace Formy. Navenek chceme být nevímjak kulturní... ale právě proto jsme v nitru hluboko pod svou kulturou... a táhneme ji dolů, na svou úroveň...

„Neexistují ideologie tak odpadkové, tak překonané,“ řekl Bruno v této přednášce, „neexistují tak laciné a smetišťové formy, které by tu vždycky nenašly směr a nebyly ziskové. Vystupuje tu v celé své chatrnosti struktura mytologie, násilí ukryté ve formách jazykové syntaxe, pirátství fráze, síla symetrie a analogie.“

A poznamenal:

„Gombrowicz k tomu dospěl nikoli hladkou a bezpečnou cestou chladné intelektuální spekulace, ale cestou patologie, vlastní patologie.“

Výstižné.

Potom jsme měli velice zásadní rozhovor, v němž mi trpce vyčítal, že osobně nejsem na výši toho, co píšu. Seděl jsem na židli, něco hloupého jsem blekotál, ale v duchu jsem mu dával zapravdu. Nebyl jsem na výši. Já, odborník na podřadnost, jsem byl níž než moje vlastní dílo, já, soukromá osoba, nějaký vesnicko-městský Gombrowicz... Proč jsem nemohl slavit vítězství? Vždyť jsem tu zatracenou „patologii“ ze sebe vyvrhl, je teď v knize, byla už jen mým námětem, ne mnou. A tak se raduj, autore! Tentokrát jsi dospěl ke svému hlubokému studu a vyvrhl ho ze sebe. A teď se to tvé smetišťe, proměněné v „zónu subkultury“, stává tvou pýchou. Raduj se, objeviteli subkulturní zóny!

Ach jo.

Seděl jsem na židli. Moucha. Víte, v umělecké práci panuje hrozná nespravedlnost. Člověk píše ve strachu, že mu zpackané dílo přinese ostudu, a právem, protože prohra díla je těžkou osobní hanbou. Ale když se mu dílo jakž takž podaří, nemá z toho žádný osobní prospěch a dokonce si troufám říci, že žádné osobní zadostiučinění. Dílo, které se podařilo, žije už vlastním životem, existuje kdesi bokem a pro autorův život už nemá žádný význam.

Moucha. Mezi mnou a Ferdydurke se dělo přesně totéž, co se na tolika jejích stranách přihodilo mým hrdinům. Dílo proměněné v kulturu se vznášelo v oblacích a já zůstal dole a možná že mi to bylo milejší, možná že jsem se lépe cítil na vlastním dvorečku.

Moucha. No a co? Možná (jak už jsem kdysi napsal ve svém Deníku), možná že pro mě moje nezralost, moje mládí měly větší cenu?

## DIALOG O FORMĚ

**D. R.:** Mám dojem, že tu vaši „formu“ čtenáři a kritici chápou příliš úzce. Většinou se zaměřuje s tím, že se lidé formují mezi sebou. Ale to nestačí.

W. G.: Ne, jistěže to nestačí.

**D. R.:** Mohl byste nás uvést do tajů této alchymie?

W. G.: U mne už ty věci nejsou systematizované, nejsem vědec. Můžu jediné uvést některé situace ve svých dílech. Ale předem řeknu, že deformace ryze mezilidská není jediná – především proto, že člověk má ve svém nejhlubším já něco, co bych rád nazval „imperativem formy“. To něco je pravděpodobně vlastní každé organické bytosti. Například je to vrozená nutnost „zaoblovat tvar“. Každý načatý tvar vyžaduje doplnění, když řeknu A, něco mě nutí říct B a tak dále. Ta nutnost zaoblování, dokončování tvaru podle jakési imanentní logiky, hraje v mých dílech významnou roli.

V Kosmu spočívá děj v tom, že se v něm navzájem insinuuji určité tvary zpočátku embryonální, postupně stále výraznější... například idea věšení... můj hrdina je tomu na stopě, užuž se mu zdá, že se vynoří něco určitého, že rébus bude rozluštěn... bojí se, ale přeje si to... a pokaždé se tvar propadne do chaosu.